

FEMINISTIČKI FORUM
FILOZOFSKOG FAKULTETA:
IZABRANI RADOVI IZ STUDIJA RODA

---

uredile: Nada Sekulić i Marija Radoman

Institut za sociološka istraživanja
Filozofski fakultet u Beogradu, 2016.

Feministički forum Filozofskog fakulteta: izabrani radovi iz studija roda

Uredile: Nada Sekulić i Marija Radoman

Izdavač

Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore, Institut za sociološka istraživanja
Filozofskog fakulteta u Beogradu

Za izdavača

dr Mirjana Bobić

Recenzenti

dr Mirjana Bobić, Institut za sociološka istraživanja, Filozofski fakultet u Beogradu
dr Rada Drezgić, Institut za filozofiju i društvenu teoriju

Lektura i korektura

Ana Randelović

Dizajn korica i grafičko oblikovanje

Sanja Bošković

Fotografije

Wikimedia Commons

ISBN 978-86-6427-046-5

Beograd, 2016.

Lilijana Čičkarić*

Participacija žena u institucijama – feminizacija prostora političke moći

Participation of women in institutions – feminization of political power space

Apstrakt: U tekstu se prvenstveno pošlo od shvatanja da su žene politički relevantna kategorija koju je neophodno uključiti u istraživanje društvenih i političkih procesa, jer, u protivnom, ignorisanje rodne perspektive narušava njihovu epistemološku vrednost i naučni doprinos. Fokus je na participaciji žena u institucionalnoj politici, parlamentu, izvršnoj vlasti i u političkim partijama, posredstvom kojih se žene kandiduju za značajne političke funkcije. Cilj istraživanja je da se prikažu mogućnosti i prepreke ušesća žena u formalnoj politici, da se analiziraju način i vrste zastupanja političkih interesa žena, kao i odgovor državnih i društvenih institucija na potrebu žena da podjednako participiraju i budu predstavljene u procesima rukovođenja i odlučivanja.

Ključne reči: žene, politika, moć, institucije, participacija, reprezentacija, Srbija

Abstract: The article primarily focuses on a perception that women are politically relevant categories that need to be included in the research of social and political processes, otherwise, ignoring the female perspective undermines their epistemological value and scientific contribution. The focus is on institutional politics, women's participation in parliament, in the executive bodies where the political decisions are made, and in political parties, through which women become candidates for important positions. The aim of the research is to show the possibilities and obstacles for women in formal politics, to analyze the way and kind of representation of political interests of women and the response of state and social institutions on women's need to equally participate and be represented in the processes of decision-making.

Keywords: women, politics, power, institutions, participation, representation, Serbia

Ovaj tekst je nastao kao rezultat korišćenja različitih izvora podataka u proučavanju odnosa žena i politike. Prvu grupu čini analiza stavova i ponašanja žena u parlamentu i u političkim partijama, iskazanih u kvalitativnim

---

* Institut društvenih nauka, Beograd
lcickaric@idn.org.rs

empirijskim istraživanjima sprovedenim u poslednjih šest godina u Srbiji (Vuković, 2008; Otvoreni parlament, 2013; 2015). Drugi izvor podataka predstavljaju rezultati istraživanja javnog mnjenja o stepenu dostignute rodne ravnopravnosti u Srbiji (Ignjatović, 2011; Ipsos Strategic Marketing, 2014). Treći izvor čini uvid u zvanične statističke podatke iz izveštaja Republičkog zavoda za statistiku o broju žena u političkim institucijama i istorijski osvrt na učešće žena u politici u drugoj polovini dvadesetog veka u Srbiji (Markov, 2001; Anđelković Kanzleiter Violeta, 2005; Žene i muškarci u Srbiji 2005; 2008; 2011).

Potreba za proučavanjem žena u politici postojala je oduvek i nikad ne jenjava, jer se u društvenim naukama i dalje srećemo sa androcentričnim znanjem i nedostatkom teorijskih i empirijskih provera široko prihvaćenih postulata. Posebno je uočljiv izostanak longitudinalnih i komparativnih istraživanja o političkom ponašanju, iskustvu, sredstvima i ciljevima političkog delovanja žena, odnosno o obuhvatu njihove participacije u javnoj politici, institucijama i procesima, odsustvu političke moći u rukovođenju i odlučivanju. U ovom tekstu polazim od shvatanja da su žene politički relevantna kategorija koju je neophodno uključiti u istraživanje svih društvenih i političkih procesa. Ignorisanje rodne perspektive samo narušava epistemološku vrednost i naučni doprinos istraživanja. Fokus ovog istraživanja je na učešću žena u institucijalnoj politici, participaciji u parlamentu, izvršnoj vlasti, gde se donose najvažnije odluke, i u političkim partijama, posredstvom kojih se žene kandiduju za značajne političke funkcije. Cilj je bio da se prikažu mogućnosti i prepreke ušesća žena u formalnoj politici, zatim da se analiziraju način i vrste zastupanja političkih interesa žena i, konačno, da se prodiskutuje o odgovoru državnih i društvenih institucija na potrebu žena da podjednako participiraju i budu predstavljene u procesima rukovođenja i odlučivanja. Na osnovu sintetičkih pokazatelja dobijenih u pomenutim istraživanjima, izvedeni su određeni zaključci o osnovnim karakteristikama obrazaca ponašanja i modela političke participacije žena u Srbiji.

Participacija žena u političkim institucijama¹

Politička participacija žena u postsocijalističkim zemljama imala je specifičan tok jer su se istovremeno odvijali procesi transformacije i globalizacije društva. Pogoršanje položaja na tržištu rada, povećanje nezaposlenosti,

---

¹ Tekst je nastao u okviru projekta 179039, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a koji se realizuje u Institutu društvenih nauka u Beogradu.

smanjen pristup kapitalu, resursima, kreditima i novom znanju, porast siromaštva i diskriminacije, jesu procesi koji su neminovno doveli do smanjenja učešća žena u politici. Redukcija budžeta i smanjenje socijalne uloge države vratili su žene u zabran privatnosti i udaljili ih od javnog života. Žene napuštaju oficijelnu maskulinarnu političku scenu i participiraju u nevladinim organizacijama i naglo rastućem civilnom sektoru (Čičkarić, 2003; 2004). U svim postsocijalističkim zemljama politički prostor je podjeljen po rodnoj liniji na civilne aktivnosti u nevladinom sektoru, koji je feminiziran, i institucionalnu politiku, koja predstavlja maskuliniziranu teritoriju, pri čime su ove dve sfere prilično udaljene jedna od druge i bez neophodne komunikacije. Državni paternalizam i maskulina demokratija su obeležja dominantne kulturne politike koja determiniše rodne identitete u javnoj i privatnoj sferi.² Odsustvo feminističke kritike takve politike i izostanak saradnje državnih institucija sa ženskim organizacijama civilnog sektora jesu dodatni faktori koji otežavaju ulazak većeg broja žena u političku arenu i formiranje prostora za artikulaciju njihovih interesa u javnim politikama.

U dosadašnjoj literaturi posvećenoj političkoj participaciji žena u istočnoevroskim zemljama najčešće je razmatran uticaj kulturnih i političkih faktora na pristup žena institucijama reprezentativne demokratije, poput vrste političkog i izbornog sistema, prisustva tradicionalnih rodni stereotipa i odsustva feminističkog pokreta (Galligan, Clavero, 2008: 149; Matland, Montgomery, 2003). Pokazalo se da je, uprkos visokom stepenu obrazovanja, zaposlenosti i učešća žena u politici socijalističkih zemalja, patrijarhalni sistem vrednosti ostao netaknut, odnosno da javna sfera i dalje pripada muškarcima, a privatna ženama (Galligan, Clavero, 2008: 152). Takav rodni aranžman se u procesu tranzicije tih društava tokom devedesetih godina razvijao pod uticajem retraditionalizacije sistema vrednosti, repatrijarhalizacije i jačanja konzervativnog diskursa. U gotovo svim istraživanjima se kao vodeće prepreke većeg učešća žena u javnom životu navode patrijarhalno vaspitanje i konzervativne predrasude i stereotipi. I dalje je uvreženo tradicionalno shvatanje da žene treba da se društveno angažuju tako što će se baviti zdravstvenim,

2 Pod pojmom *maskuline demokratije* podrazumevam dominaciju političke moći muškaraca u svim institucijama predstavničke demokratije. Poluge vlasti su dizajnirali i njima upravljaju i kontrolišu ih muškarci. Feministička teorija i kritika stoji na uverenju da hegemonijski maskulinitet, koji predstavlja agresivan, brutalan i suparnički oblik dominacije proistekao iz ideologije kapitalizma, slobodnog tržišta i demokratije, sprečava žene da ravnopravno učestvuju u političkom i javnom životu. Direktni proizvod hegemonijskog maskuliniteta jeste rašireni seksizam u svim institucijama (na štetu žena) i mizoginija u javnom i privatnom diskursu.

obrazovnim i humanitarnim radom, a ne angažovanjem u politici (Galligan, Clavero, 2008: 168).

Ponašanje žena u parlamentima postsocijalističke Evrope posebno odlikuje nedostatak zajedničke platforme, postupanje po nalogima političkih partija, u skladu sa odlukama stranaka ili poslaničkih grupa. Trojna uloga političarki, kao zastupnica izabranih od strane žena, partije i birača, ovde posebno dolazi do izražaja, pri čemu uvek prevagne partijski diktat nad ženskim interesima. U većini zemalja to se objašnjava činjenicom da devedestih godina nisu postojali ili su bili previše slabi feministički pokreti i mreže ženskih organizacija, koje bi se bavile političkim interesima žena i koje bi mogle da izvrše pritisak na političke partije da prihvate rodno osetljivu politiku kao deo stranačke agende (Galligan, Clavero, 2008: 155). Kvotni izborni sistem koji predstavlja kompenzaciju za istorijski nasleđene društvene prepreke što sprečavaju žene da zauzmu mesta koja zaslužuju nije imao pozitivan odjek u većini zemalja centralne i istočne Evrope (Mršević, 2007). Smatralo se da je rodna ravnopravnost već postignuta u ovim društvima zahvaljujući socijalističkom nasleđu. S druge strane, uporno nastojanje da se prevaziđe prošlost dovelo je do delegitimiziranja mehanizma kvota. Debata o političkim kvotama je ipak bila prisutna u javnom životu većine zemalja preko predloga koje su pojedine političke partije iznosile pred svoje nacionalne parlamente.

Ulaskom u Evropsku uniju, većina istočnih zemalja razvila je mehanizme za rodnu ravnopravnost i u velikoj meri uskladila svoja zakonodavstva s dostignućima u toj oblasti unutar EU. S tog stanovišta i Srbija, kao zemlja kandidat za integraciju u EU, ima relativno dobro razvijenu institucionalnu strukturu, uključujući i regionalni i opštinski nivo, i izgrađene mehanizme za ostvarivanje rodne ravnopravnosti. Međutim, i pored razvijenih mehanizama za rodnu ravnopravnost, rodne politike u Srbiji i dalje ne postižu željene rezultate. Potreba da se rodne politike centralizuju i postanu deo mandata zvaničnika na najvišem ministarskom nivou pokazala se neophodnom u svim postsocijalističkim društvima. Drugi neophodan preduslov za širenje rodne ravnopravnosti jeste taj da ona bude horizontalno i vertikalno uključena u sve javne politike (*gender mainstreaming*), na svim nivoima odlučivanja i u svim sferama od značaja za položaj žena u društvu. Za poboljšanje političkog, socijalnog i ekonomskog položaja žena potrebna je dosledna primena i sprovođenje rodno senzitivnih javnih politika na svim nivoima, kroz rodno budžetiranje, upotrebu medija u svrhu plasiranja rodne tematike u agendu socijalne politike, aktivno učešće u

javnim debatama u izgradnji zakonodavnog okvira, transformaciju političke kulture i edukacije, uklanjanje prepreke u partijskoj nominaciji, kandidovanju i participaciji na izborima i, konačno, kroz vršenje pritiska na sve demokratske institucije da poštuju interese, potrebe, prava i preferencije žena.

Neravnopravan status žena dodatno opterećuje i prisustvo autoritarne političke kulture, tradicionalnog sistema vrednosti i patrijarhata koji se perpetuiraju kroz rašireni seksizam i mizoginiju, kako u javnom tako i u privatnom diskursu. Podaci jednog od retkih istraživanja javnog mnjenja u Srbiji o rodnoj ravnopravnosti iz 2010. godine idu u prilog prethodnim nalazima, dokumentujući da većina ispitanika veruje kako „rodno pitanje uopšte nije značajno političko pitanje, pri čemu žene daju približno iste odgovore kao muškarci“ (Ignjatović, 2011: 67). Polovina ispitanika/ispitanica smatrala je da su žene češće odbijane na konkursima za posao zbog pola, i da im je „posao češće ugrožen zbog starosti ili porodičnih obaveza“. Međutim, samo 27% građana je smatralo da procenat žena u Narodnoj skupštini i lokalnim skupštinama treba na svaki način podići na 50% (Ignjatović, 2011: 76). Novije istraživanje o dostignutom stepenu rodne ravnopravnosti u Srbiji iz 2014. godine, na reprezentativnom uzorku od 1.204 ispitanika uzrasta od 15 i više godina, otkriva da više od polovine građana i građanki smatra da žene i muškarci nisu ravnopravni, i to žene više od muškaraca (66% : 44%) (IPSOS, 2014). Ipak, „svega 23% ispitanika smatra da žene treba da se bave politikom, i to ukoliko su deca punoletna“. Većina smatra da su muškarci uspešniji od žena kao predsednici država, vlada, skupština, opština, političkih partija i privrednih kompanija. Žene zauzimaju tek četvrtinu (25,8%) najviših pozicija odlučivanja u kompanijama (pozicije generalnih direktora i predsednika UO) i čine manje od trećine preduzetnika (31,7%). Nalazi istraživanja dalje ukazuju na tendenciju da žene još teže napreduju ka najvišim rukovodećim položajima onda kada nisu jedine vlasnice preduzeća, odnosno kada postoji više vlasnika i kada postoji veća konkurencija među kolegama za najviše upravljačke položaje. Žilavost patrijarhalnog rodnog ustrojstva najslikovitije se očituje kroz veliku prihvaćenost stavova da „veća plata žene dovodi do razmirica u porodici (42%), da uspešne poslovne žene zanemaruju porodicu (36%), da malo dete, predškolskog uzrasta, trpi zbog toga što je majka zaposlena (53%)“.

Jedan od ključnih faktora koji onemogućava veću političku participaciju žena jeste karakter političkog i stranačkog sistema. U postsocijalističkoj Srbiji na delu je specifičan vid partokratije, u kojoj političke partije imaju

ogromnu moć, a takav položaj su zadobile deformisanjem demokratskog predstavništva i redukovanjem funkcije parlamenta na višepartijski delegatski sistem. Žene su često u partijama aktivne tokom predizbornih kampanja, ali kada dođe do nominacije kandidata i deljenja mandata, nisu zastupljene u odgovarajućem broju (Kolin, Čičkarić, 2010: 113). Na selekciju kandidata u velikoj meri utiču neformalni odnosi, koji su utemeljeni u maskulinizovanoj političkoj kulturi i koji omogućavaju da se politička moć žena drži konstantno na niskom nivou. Političke stranke u Srbiji, bile one socijaldemokratske ili liberalne, više levo ili više desno programski orijentisane, podjednako su tradicionalno organizovane i konzervativne, te ne posvećuju dovoljno pažnje interesima i zahtevima ženske populacije. U takvim okolnostima, mogućnosti da žene napreduju u hijerarhiji partijske organizacije i budu kandidovane za političke funkcije su minimalne. Još jedna važna prepreka za participaciju žena, prepoznata u institucijama, jeste seksizam, koji osigurava da javne politike više odražavaju potrebe muškog roda nauštrb ženskog. Stoga je konstantno balansiranje rodnih odnosa unutar institucija jedna od ključnih stvari na koju treba fokusirati pažnju u istraživanju političke participacije i reprezentacije (Lovenduski, 2005: 53).

Primarna odgovornost za povećanje političke participacije žena je na političkim strankama. Uzimanje u obzir rodne perspektive u kreiranju javne politike od strane političkih partija još uvek je retko zastupljena praksa. One se pitanjima rodne ravnopravnosti bave deklarativno i vrlo konzervativno, najčešće ograničavajući žene na njihovu reproduktivnu ulogu. Političari u medijima češće govore o ženama koristeći se stereotipnim modelima uloga, prepoznaju ih kao majke i porodilje, a manje kao osobe koje doprinose ekonomskom razvoju, poput preduzetnica, stručnjakinja, naučnica. Pitanje rodne ravnopravnosti je nametnuto i usvojeno u domenu poštovanja regulative, institucionalnih mehanizama, obezbeđivanja formalne participacije žena, ali ne i na nivou rešavanja rodno uslovljenih problema ili zalaganja za ženske interese koji su prisutni u svakodnevnom životu. U tom smislu, globalni koncept rodne ravnopravnosti treba prilagoditi lokalnim potrebama i trenutnim problemima određene sredine. Kada bi se više govorilo o zapošljavanju žena, ženskom zdravlju i obrazovanju, koncept rodne ravnopravnosti bio bi prepoznatljiviji i prijemčiviji. Čak i žene koje su aktivne u politici često ne vide potrebu da se formuliše rodno senzitivna politika i pak negiraju različite efekte političkih odluka na muškarce i žene.

Model političkog ponašanja žena u Srbiji danas odlikuje velika rezigniranost postojećim stanjem u društvu i radom političara na vlasti; manji procenat izlaska na izbore, manja uključenost u organizaciju izbora, izborne komisije, biračke odbore i posmatranje; marginalizovanost u procesu partijskog kandidovanja i zastupljenosti na listama za bitna mesta; minorna uloga u procesu donošenja odluka u političkim strankama; isključenost iz političkih kampanja i javnih nastupa; nedostatak ambicija i samopouzdanja za profesionalni politički angažman i nepoverenje i izostanak saradnje s drugim ženama kao akterima u političkom procesu. Žene koje su već zakoračile u svet politike često se suočavaju sa seksističkim medijskim tretmanom, pokušajima manipulacije od strane muških političara, prevelikim i nerealističnim očekivanjima da izmene rodno zasnovane predrasude i diskriminaciju i, konačno, u privatnom životu, sa odsustvom razumevanja i podrške porodice za politički angažman.

Žene u politici Srbije – istorijski pregled

Za razumevanje aktuelnog stanja neophodno je istorijski sagledati karakteristike političke participacije žena u socijalističkom sistemu i kasnije, u postsocijalističkoj tranziciji. U prvim decenijama socijalizma, do 1969. godine, u Skupštini Jugoslavije udeo žena je iznosio od 4% do 7%, sa izuzetkom izbora iz 1963. godine, kada je bilo izabrano 20%, pod uticajem porasta liberalizma u politici i ekonomiji zemlje. Sa uvođenjem delegatskog sistema 1974. godine, udeo žena u Saveznoj skupštini kretao se od 13,6% do 17,5%. Međutim, radilo se o veštačkoj emancipaciji žena, o čemu govori obrazovna struktura poslanica i odbornica. U delegatskim skupštinama oko 65% poslanica imalo je srednju stručnu spremu, a ostale su bile KV radnice. Kadrovske komisije Saveza komunista odlučivale su o tome koje žene će biti predstavnice, čime je bio umanjen značaj prisustva žena u organima vlasti, jer su bile nedovoljno osposobljene za uključivanje u proces donošenja odluka (Markov, 2001: 36) (Tabela 1).

U periodu od 1986. do 1990. godine iza pokrajine Vojvodine po broju žena u parlamentu bile su Bosna i Hercegovina sa 24,1%, Slovenija sa 24%, Srbija sa 23,5%, Kosovo sa 19%, Makedonija sa 17% i Crna Gora sa 11,2% (Markov, 2001). Kolapsom socijalističkog sistema i ulaskom u tranziciju početkom devedesetih, u svim bivšim republikama i pokrajinama SFRJ dolazi do nagle apstinencije žena iz predstavničkih organa. Razbuktavanje nacionalizma,

retradicionalizacija i repatrijarhalizacija društva, građanski ratovi i izbeglištvo, suzili su prostor za političko delovanje žena i preusmerili interesovanja na samoodržanje i opstanak. Prvi višestranački izbori u Srbiji 1992. rezultirali su sa svega 1,7% žena izabranih u Skupštinu. Za vreme dugogodišnje vladavine Socijalističke partije Srbije, svega od 2% do 6% žena je učestovalo u skupštinskim sazivima.

Tabela 1. Žene u Saveznoj i republičkim skupštinama u SFRJ: 1958–1986. (%)

Godine saziva	Savezna skupština	Republičke skupštine
1958.	6.98	10.29
1963.	19.55	20.80
1965.	7.61	18.58
1967.	5.67	11.68
1969.	7.90	7.08
1974.	13.64	16.81
1978.	17.21	18.45
1982.	17.53	18.77
1986.	16.23	19.34

Izvor: Markov, Slobodanka. 2001. *Pravo glasa žena*. Beograd. CESID.

Decembarski izbori 2000. godine donose promenu režima, konsolidaciju nove prodemokratske vlasti i povećanje udela žena na 10,8% na republičkom i 5,6% na saveznom nivou. To je ušesće koje je na nivou arapskih zemalja, a ispod nivoa ostvarivanog u socijalizmu. Od ukupno 160 opština u Srbiji, u skupštinama je u proseku bilo 6,5% žena. Od 23 parlamentarna odbora, samo u 13 je bilo žena, a u državnim kabinetima svega 10%. Od 15 ministara u republičkoj vladi, samo su dve bile žene, a sva ministarska mesta u saveznoj vladi zauzimali su muškarci. Kvote na listama za manje zastupljeni pol najpre su ustanovljene Zakonom o lokalnim izborima 2002. godine. Potom su kvote za manje zastupljeni pol regulisane Zakonom o izboru narodnih poslanika iz 2004. godine. Na lokalnim izborima 2004. godine, u svim opštinama je zabeležena veća zastupljenost žena u skupštinama u odnosu na 2000. godinu, i iznosila je prosečno od 15% do 25% žena. Tako 2005. godine, u ukupno 167 opština u Srbiji, na mestu predsednice se nalazilo samo 6 žena (4%). Svega 13% od ukupnog broja članova/članica opštinskog veća i 21% od ukupnog broja odbornika/odbornica bile su žene. Kvotu od 30% i više žena ispunjavalo

je samo 17 opština u Srbiji (Anđelković Kanzleiter, 2005). Najviše odbornica imale su i najveće partije – DS, SRS, a zatim redom SPS, DSS, G17, PSS, SPO. Nakon izbora 2007, u Skupštini Srbije bilo je zastupljeno 50 narodnih poslanica, što je 20% od ukupno 250 mandata. Nakon izbora 2008, u Skupštinu Srbije ušle su 53 žene, odnosno 21,6%, da bi se 2012. godine taj broj popeo na 33,3%, što Srbiju svrstava na 25. mesto na svetskoj listi (Tabela 2).

Tabela 2. Poslanici Narodne Skupštine Republike Srbije od 2002. do 2012. (%)

Sazivi	2002.	2004.	2007.	2008.	2011.	2012.
Žene	12.4	10.8	20.0	20.0	22.0	33.3
Muškarci	87.6	89.2	80.0	80.0	78.0	67.7

Izvor: *Žene i muškarci u Srbiji. 2005; 2008; 2011.* Beograd. Republički zavod za statistiku.

Kada je reč o sastavu vlada i ministarskim pozicijama, 2002. godine samo četiri ministra su bile žene, a 2004. dve, u odnosu na muškarce kojih je bilo 15. Već 2006. godine samo je jedna žena izabrana na ministarsku funkciju, 2007. četiri žene naspram 19 muškaraca, a 2008. godine četiri žene u odnosu na 20 ministara. U poslednjih pet godina marginalizacija žena je i dalje prisutna u najvišim sferama političkog odlučivanja, a posebno u izvršnoj vlasti. Ovaj fenomen potvrđuje nepisano pravilo da tamo gde je moć najveća, broj žena je najmanji, i obrnuto. I primer sadašnje vlade ilustruje to pravilo, jer samo četiri žene zauzimaju ministarska mesta. Žene su još na mestima guvernerke Narodne banke, predsednice Skupštine Republike Srbije. Podaci iz istraživanja Uprave za rodnu ravnopravnost o učešću žena u odlučivanju na lokalnom nivou 2012. godine pokazuju da su žene podzastupljene kako u predstavničkim telima (23,9% odbornica) tako i u organima izvršne vlasti (15,17% u opštinskim većima). Preko 30% žena je u upravljačkim strukturama javnih preduzeća (34% direktorki), ali je na ovim funkcijama izrazito prisutna rodna segregacija u okviru resora, odnosno nadležnosti javnih preduzeća na čijem su čelu žene. Kvote za manje zastupljeni pol pri imenovanju lica u upravne i nadzorne odbore javnih preduzeća primenjuju se u 17 opština i gradova, dok se u 45 opština ne primenjuju. Od 169 gradonačelnika i predsednika opština u Srbiji, bilo je samo devet žena.

Prema podacima Interparlamentarne unije iz 2013. godine, Srbija je na 23. mestu po broju žena u parlamentu, ispred većine država članica Evropske unije i ispred susednih država iz regiona (Inter-Parliamentary Union, 2013).

To što u parlamentu sede 84 žene jeste pokazatelj napretka u deskriptivnoj reprezentaciji, što je preduslov suštinske reprezentacije, ali još uvek postoje brojni problemi u reprezentaciji žena, od kojih je jedan od najvažnijih taj što ne postoji zakonska mogućnost da ženu u parlamentu prilikom odlaska s te funkcije ponovo zameni žena, a ne muškarac.

Žene u političkim strankama i u parlamentu

Položaj žena u strankama može se sagledati na osnovu pozicije i značaja koje imaju ženske mreže i forumi u partijskim organizacijama, zatim na osnovu strukture članstva i načina izbora liderke koja vodi organizaciju žena. Veza s drugim organima stranke, budžetiranje, saradnje s nevladinim organizacijama, sindikatima, vladinim telima za ravnopravnost polova je takođe od krucijalnog značaja za status partijskih članica. Kod nas odnos stranaka prema ženskom biračkom telu još uvek nije jasno uspostavljen, niti stranke prepoznaju potencijal ženskog biračkog tela, bez obzira na to što u njihovim programima postoje delovi koji se odnose na aktivnosti usmerene na promenu i poboljšanje pozicije žena u društvu i što u svojim aktima imaju kvote za manje zastupljeni pol za organe stranke i za izborne liste (Pajvančić, 2007: 293). U većini slučajeva, ženske organizacije postoje samo formalno, bez aktivnog delovanja i uticaja na rad stranke, i ostaju medijski neprimećene. Političarke u ženskim organizacijama i forumima smatraju kako je primarni cilj tih tela da se bave integracijom rodne dimenzije u javne politike, što i jeste tačno, ali ne posvećuju dovoljno pažnje saradnji između žena i ostvarivanju njihove međusobne podrške, što je glavna karakteristika politike koju vode muškarci. Ženske organizacije više funkcionišu kao mehanizam za bolju regrutaciju žena u stranku i njihovu selekciju, a manje kao strukturno telo koje bi uticalo na kvalitet rada stranke i ravnopravno učestvovalo u donošenju odluka. Iz tog razloga, neophodna je reorganizacija političkih stranaka kako bi se poboljšala uloga žena.

Kada se posmatraju političarke u Srbiji, dolazi se do zaključka da žene u politici imaju problem s nedovoljnom prisutnošću u medijama i nedovoljnom poznatošću. One su prisutne u Skupštini i ima ih nekoliko na izvršnim funkcijama; međutim, jasno se prepoznaje uticaj „staklenog plafona“, kao oblika vertikalne segregacije i korpusa veštačkih, neformalnih i nepisanih pravila koja onemogućavaju ženama prohodnost na najodgovornije izvršne funkcije

i samim tim ostvarivanje veće moći u političkom životu. „Stakleni plafon“ doprinosi tome da žene budu manje prepoznate u javnosti i manje vidljive u politici. Žena u strankama ima više nego onih koje su vidljive, nominovane i kandidovane na izborima ili obavljaju javne funkcije. Istraživanje u Vojvodini iz 2009. godine je pokazalo kako je samo 14% žena članica stranaka bilo kandidovano na izborima, od čega najveći broj na lokalnom nivou (Baćanović, Pajvančić, 2010). Postavlja se pitanje da li postoji stvarna volja političkih stranaka da omoguće učešće žena u političkom odlučivanju. Da bi se podstaklo aktivnije učešće žena u stranačkim organima, jedan od mehanizama jeste taj da se uvedu unutarstranačke kvote, i to na dva načina: da u svim organima stranaka mora biti 30% žena, ali i da na svim funkcionerskim pozicijama koje stranka zauzima treba da bude 30% žena. Smatra se da taj broj žena na funkcijama u partijama, i shodno tome, izabranih u reprezentativnim telima, predstavlja čin kojim se šalje poruka da su žene dobrodošle u političkom i stranačkom životu, da imaju svoju ulogu, prava i odgovornosti i da je učešće žena u rukovođenju i odlučivanju od javnog interesa. Partijske kvote postoje već izvesno vreme u Austriji, Danskoj, Holandiji, Norveškoj, Španiji, Švedskoj, Velikoj Britaniji i u najvećem broju ovih zemalja žene su zastupljene u predstavničkim telima sa približno 40%. Istovremeno, i partijske i zakonske kvote postoje u Belgiji, Portugaliji, Sloveniji i Makedoniji, u kojima je situacija s brojem žena u parlamentima znatno lošija, ali opet bolja nego u zemljama koje ne primenjuju kvotni mehanizam za promociju žena u institucijama predstavničke demokratije. Međutim, tri problema kod primenjivanja kvota i dalje egzistiraju. Izostaje podrška partija, 30% kandidatkinja ne dovodi do istog procenta nominovanih žena i nije regulisana zamena nominovanih žena, koje odustanu od nominacije, drugim ženama (Pajvančić, 2007).³

U jednom od retkih istraživanja kod nas koje se bavilo stavovima političke elite o ženama u politici, utvrđeno je da se muškarci i žene veoma razlikuju u svom odnosu prema politici (Vuković, 2008: 352). Žene su pasivnije i ređe podnose predloge u svojim strankama. Muškarci u većem broju pokreću pitanja u vezi s privrednim temama (41%), a žene iz oblasti socijalne politike i porodice (42%). Čak oko 48% žena i oko 28% muškaraca smatra kako nemaju uticaja u svojim strankama. Jaz između privatnog i javnog života žene teže prihvataju od muškaraca i zbog toga pokazuju manjak hrabrosti da se otisnu u višu politiku, već se uglavnom zadržavaju na lokalnom nivou

3 Više o rezultatima primene kvota u istočnoevropskim zemljama v. u Mršević, 2007.

(Vuković, 2008: 359). Zapravo, još jedan problem s kojim se suočavaju žene u političkim partijama jeste taj što uvek dobijaju etiketu ili da su „previše“ feministički nastrojene – od svojih partijskih kolega, ili pak da su „premalo“ feministkinje prema mišljenju ženskih nevladinih organizacija. Jedno od ključnih pitanja jeste kako postići solidarnost između žena u politici, bez obzira na partijsku pripadnost. Odličan primer bila je Ženska politička mreža DOS-a, koja je nastala početkom 2000. godine i dala istorijski doprinos kampanji za promene, ali se ugasila dve godine kasnije zbog pritiska svake pojedinačne partije da se stranački interesi stave ispred ženske solidarnosti. Žene oskudevaju u podršci i solidarnosti od strane drugih žena i nedostaju im neformalne političke mreže, koje su među muškarcima razvijenije, uglavnom zatvorene i njima nedostupne. Homogenizovanje političarki, bez obzira na stranačku pripadnost, jedino se ostvaruje oko pitanja nasilja u porodici, što je čest slučaj i u drugim političkim sistemima. Međutim, poražavajuće je da rešavanje ekonomskih pitanja, poput (ne)zaposlenosti, nivelisanja razlika u platama, feminizacije siromaštva i politike staranja, i dalje ne predstavlja krucijalne probleme oko kojih se političarke iz svih stranaka ujedinjuju. Zbog te razjedinjenosti izostaju i konkretni rezultati.

Najčešći problemi koji se tiču reprezentacije žena u parlamentu vezuju se za sledeća pitanja: zašto statističko prisustvo žena ne olakšava njihovu saradnju i koaliciju između predstavnica različitih političkih partija i kako i da li žene zaista predstavljaju žene u parlamentu? Načelno, povećanje broja žena u parlamentu treba da omogući da se promeni i kvalitet odnosa prema drugim ženama, u smislu formiranja strateških koalicija, interesnih grupa i kokusa, koji će lobirati i uspešnije se zalagati, kroz razne zakonodavne komisije, za ostvarivanje interesa žena. Međutim, u praksi se to retko dešava. Žene deluju kao trostruki reprezentanti – predstavljaju glasače, partiju i žensku populaciju. Političarke se ne izjašnjavaju automatski i *a priori* u interesu drugih žena, već zastupaju i ideje i ideologiju svoje partije. Može se reći da je feministička svest ključni faktor u delovanju političarki na planu reprezentacije interesa žena i da je svrsishodnije izabrati veći broj žena feminističke provenijencije, a ne generalno veći broj žena koje bi zastupale isključivo partijske interese. U tom smislu, potrebna je mobilizacija i saradnja što šireg kruga rodno senzibilnih aktera i formiranje svojevrsnog strateškog partnerstva ili trougla moći između žena predstavnica u parlamentu, aktivistkinja u ženskom pokretu i žena u državnoj administraciji (Halsaa, 1998; Mazur, 2002).

Rezultati istraživanja o uticaju žena u Skupštini Srbije, koje je sprovedeno među poslanicima (67) i poslanicama (38) 2013. godine, kao deo šireg istraživanja o kontrolnoj funkciji parlamenta, potvrđuje već ustanovljene parametre političke reprezentacije žena u literaturi da žene teže ulaze u poslaničke krugove, da su manje zastupljene na položajima šefova poslaničkih grupa, predsednika odbora i članova međunarodnih organizacija, i isključuju se iz procesa donošenja odluka u vezi s pitanjima bezbednosti, finansija i ekonomije (Otvoreni parlament, 2013: 5). U aktuelnom skupštinskom sazivu ima 12 poslaničkih grupa, a samo jednoj predsedava žena (SPS), dok su u svim ostalim slučajevima na čelu muškarci (Otvoreni parlament, 2015). Veće parlamentarne stranke, SNS i SPS, zadovoljile su kvotni uslov od 30% žena na izbornim listama, ali su šanse da one uđu u parlament umanjene jer se njihov broj na listama povećava tek od stotog mesta na listi. Pojedine manje stranke premašile su zakonom propisani minimum, te je u poslaničkim grupama Demokratske stranke, Socijaldemokratske partije Srbije i Partije ujedinjenih penzionera Srbije zabeleženo oko 40% žena (Tabela 3).

Tabela 3. Udeo žena u poslaničkim grupama (%)

Poslanička grupa	Žene (%)
Srpska napredna stranka	34,5
Socijalistička partija Srbije	32,0
Demokratska stranka	43,7
Boris Tadić – SDS, ZZS, ZS	25,0
Partija ujedinjenih penzionera Srbije	42,0
Socijaldemokratska partija Srbije	40,0
Jedinstvena Srbija	29,0
Liga socijaldemokrata Srbije	33,3
Nova Srbija	33,3
Savez vojvođanskih Mađara	33,3
SPO–DHSS	33,3
SDA Sandžaka – PDD	20,0
Samostalni poslanici	0,0

Izvor: *Žene u parlamentu – deseti skupštinski saziv*. 2015. Beograd. Otvoreni parlament.

Prema nalazima istraživanja iz 2013. godine, evidentno je da se poslanici češće nego poslanice nalaze na položajima predsednika, potpredsednika i članova predsedništva u svojim strankama, dok su poslanice češće članice glavnih i izvršnih odbora (Otvoreni parlament, 2013: 7) (Tabela 4). Podaci potvrđuju ustanovljena hijerarhijska pravila da muškarci zauzimaju bolje položaje i imaju veću moć odlučivanja, dok žene obavljaju izvršne funkcije u političkim strankama. Poslanici češće dolaze s više političke funkcije (članovi vlade, predsednici skupštinskih odbora, članovi izvršnih odbora stranaka i predsednici sudova) (32,8% prema 17,1%), a poslanice češće s direktorskih položaja (28,5% prema 13,5%) (Otvoreni parlament, 2013).

Tabela 4. Poslanici/poslanice prema aktuelnom položaju u stranci (%)

Položaj	Poslanice	Poslanici
Predsednik, potpredsednici i članovi predsedništva	20,6	46,2
Članovi GO i IO	55,9	29,2
Članovi okružnih, opštinskih i gradskih odbora	5,9	9,2
Ostalo	17,6	15,4

Izvor: *Žene u parlamentu – samo kvota ili stvarni uticaji?, Rodna ravnopravnost u Narodnoj skupštini Republike Srbije*. 2013. Beograd. Otvoreni parlament.

Rodno segregirani obrazac posebno je vidljiv kroz neravnomernu zastupljenost poslanica u različitim skupštinskim odborima. U Desetom sazivu formirano je 20 skupštinskih odbora. Na čelu osam odbora nalaze se žene, i to Odbora za spoljne poslove i Odbora za odbranu i unutrašnje poslove, na čijem su čelu, u prethodnim sazivima, uglavnom bili muškarci. Poslanice su i dalje većinski zastupljene u odborima koji su usmereni na pitanja ljudskih i manjinskih prava, dečje i porodične zaštite, kulturu i informisanje, evropske integracije, dok ih više od 40% ima u Odboru za obrazovanje, nauku, tehnološki razvoj i informatičko društvo i u Odboru za rad, socijalna pitanja, društvenu uključenost i smanjenje siromaštva. Prema mišljenju samih poslanica, žene u parlamentu ispoljavaju drugačiji način razmišljanja, koji je obeležen posebnom brigom za ranjive grupe, i pokazuju više solidarnosti i odgovornosti u radu. Ozbiljnije se spremaju za sednice i o zakonima diskutuju i komuniciraju na umereniji način nego što to čine muškarci.

Rezultati ovog istraživanja potvrdili su i već postojeće nalaze o posebnom obliku diskriminacije koji se tiče komunikacije, rodno nekorektnog jezika,

neprimerenog ophođenja i omalovažavanja žene na osnovu pola, kako u formalnim tako i u neformalnim praksama, i koji je prisutan na svim meridijanima (Chappell, 2002; Rosenthal, 2002). Svaka peta poslanica se požalila da kolege iznose šale i komentare na njihov račun, ali da ne postoji pravo na žalbe zbog takvog ponašanja. Nijedna nije koristila neku službenu proceduru žalbe, ali nisu ni adekvatno obavestene, odnosno sigurne u to da li u parlamentu postoje jasno definisane procedure žalbe u slučajevima rodno zasnovane diskriminacije (Otvoreni parlament, 2013). Narodne poslanice navode još jednu važnu prepreku u svom radu, a to je činjenica da ne dobijaju dovoljno podrške od svojih kolega unutar partija (Otvoreni parlament, 2013). One koje su na političkim funkcijama smatraju da ih lideri partija ne podržavaju dovoljno, a ostale da ih uglavnom vide na nižim pozicijama u stranci. Zbog te nevidljivosti, pojedine grupe glasača još uvek više šanse daju muškim nego ženskim kandidatima, jer ih percipiraju kao jače i uspešnije, i time stereotipno formiraju svoje preferencije.

Poslanice su u istraživanju potvrdile kako im je teže da ostvare napredak u karijeri, kako moraju više da se dokazuju nego muške kolege, kako ih stranačka i politička okolina prihvata s više skepse, te kako im je znatno teže da usklade svoje porodične obaveze i karijeru (Otvoreni parlament, 2013). Zbog izostanka institucionalne podrške, žene ulaze u politiku najčešće kada su profesionalno afirmisane i ekonomski nezavisne, kada su deca već odrasla ili u adolescentskom periodu. Ipak, poslanice su ukazale i na to da stranački interesi, pre svega lojalnost, mogu biti snažniji od ženske solidarnosti. Prema mišljenju jednog broja poslanika, povećanje udela žena u parlamentu povezano je sa opadanjem moći ove institucije i povećanjem moći izvršne vlasti (Otvoreni parlament, 2013). Upravo iz tih razloga, neophodno je povećanje udela žena ne samo u strukturama zakonodavne i izvršne vlasti, već pre svega u ekonomskoj sferi, u upravnim odborima i na čelu privrednih kompanija i korporacija, kao što to je sve češća praksa u zemljama EU i Skandinavije.

Uticao žena u parlamentu u velikoj meri zavisi od broja i rešenosti izabranih poslanica da se bore za ženske interese. Česta, vrlo oštra i, može se reći, neprimerena primedba feminističkog pokreta jeste to da su žene izabrane u parlament postale surogat muškarci, da su socijalizovane u partijama koje su dominantno muške organizacije, da ih teško razlikovati i da, sem lične promocije, nema koristi od njihovog rada. Tačno je da su žene u parlamentu na muškoj teritoriji, jer je to organizacija kojom su vekovima dominirale rodne

predrasude i stereotipi. Međutim, veliki broj faktora odlučuje o stvarnom uticaju žena – od ekonomskog i političkog konteksta, pravila funkcionisanja skupštine do političkog iskustva i postignute kritične mase u parlamentu. Na primer, uočeno je da, kada žena ima manje od 15% u parlamentu, one u svom ponašanju više liče na muškarce i uglavnom potiču iz tipično muških profesija, kao što su biznis i pravo. Pojedini istraživači smatraju da žene šalju drugačije političke poruke nego što to čine muškarci. Prema njihovom shvaćanju, ženski politički stil karakterišu: političke tvrdnje utemeljene na konkretnom iskustvu, govor koji ističe važnost odnosa među ljudima, govor kojim se izražava da je moć samo način da se nešto promeni i da se deli s drugima, holistički pristup politici i stavljanje tipično ženskih tema u prvi plan diskusije (Blankenship, Robinson, 1995: 353).

Muškarci i žene se razlikuju i prema motivaciji, pristupu pregovaranju i načinu rešavanja problema (Pološki Vokić, Bulat, 2013: 7). Žene se orijentišu na procese i međuljudske odnose, a muškarci na zadatke i rezultate. Žene brinu o tome kako ljudi tretiraju jedni druge, dok su muškarci usredsređeni na realizaciju i ostvarenje cilja. Muškarci nerado priznaju greške, dok žene smatraju da je grešiti prirodno. Žene probleme rešavaju intuitivno, dok muškarci češće odlučuju racionalno i analitično. Žene razgovaraju s ciljem sklapanja društvenih kontakata, dok muškarci nastoje da reše probleme, prikupe informacije, postignu neki cilj, daju savete i da se pohvale. Žene su, za razliku od muškaraca, aktivni slušaoci u razgovoru. Muškarce prvenstveno motivišu ekstrinzični činoci kao što su novac, priznanje, moć, status, ugled, napredovanje, dok žene motivaciju nalaze među intrinzičnim faktorima, poput društvenih kontakata, pomaganja drugima da zadovolje svoje potrebe, saradnje s drugim ljudima, samoispunjenja i zadovoljstva poslom.

Takođe, postoji mišljenje da žene bolje obavljaju poslove u odborima nego što raspravljaju na sednicama (Vuković, 2008). Međutim, podjednako učešće žena u odborima i u raspravama doprinosi boljoj medijskoj promociji, uspešnom građenju parlamentarne karijere, koja predstavlja usputnu lestvicu ka višim državnim funkcijama. Praksa nemačkog parlamenta je dobar primer pokušaja da se prevaziđe marginalizovanost i unapredi participacija žena u parlamentu. Kada se žena javi da diskutuje, automatski se pomera na vrh liste govornika. Ova praksa se sada širi i izvan parlamenta, što je dobar pokazatelj uticaja ženskog glasa i razumevanja ženske perspektive. Parlamenti skandinavskih zemalja otišli su još dalje u eliminisanju diskriminacije ženskih

interesa time što već odavno praktikuju pokretanje ženskih pitanja i podržavanje ženske inicijative na svim zakonskim raspravama, i to od strane muških poslanika. I način vođenja političkih kampanja, vodeće teme i stil prezentacije su promenjeni u korist „mekše“ ili „ženske“ politike, orijentisane prevashodno na poboljšanje uslova svakodnevnog života.

Uže politički i formalno posmatrano, napredak položaja žena u Srbiji je vidljiv. Prvi put u istoriji poslanice su oformirale Žensku parlamentarnu mrežu, s ciljem da utiču na donošenje novih zakona i praćenje postojećih zakonskih rešenja u vezi s pravima žena i poboljšanjem rodne ravnopravnosti. Takođe, prvi put je na čelu skupštinskog Odbora za odbranu i unutrašnje poslove 2014. godine izabrana žena. U prethodnom skupštinskom sazivu nijedna poslanica nije bila članica ovog odbora. Međutim, s druge strane, zabrinjava činjenica da je gašenje Uprave za rodnu ravnopravnost obrazloženo procenom da rodna ravnopravnost u ovom trenutku nije prioritet, imajući u vidu tešku ekonomsku situaciju. Time je vlast pokazala da ignoriše tešku poziciju žena na tržištu rada, feminizaciju siromaštva i urušavanje njihovog položaja u društvu. S tim u vezi je i ukidanje ili umanjeње podrške i beneficija koje su ženama bile dostupne na republičkom i lokalnom nivou.

***

Integracija rodne politike u agendu političkih partija je složen proces i, kao što smo videli, otvara brojna pitanja. Najpre, treba obezbediti neophodan zakonodavni okvir i rodno budžetiranje, zatim pospešiti upotrebu kvota, finansiranje kampanja, formiranje rodno senzitivnih političkih tela. Proces partijske selekcije i nominacije kandidata treba učiniti transparentnijim i inkluzivnijim za žene, i treba oblikovati svest političkih stranaka da utiču na vrednosti i ponašanje i žena i muškaraca u pravcu sprovođenja politike rodne ravnopravnosti. Jednaka vidljivost ženskih i muških kandidata u kampanjama i veća podrška od strane partijskih lidera jesu krucijalni faktori za dobijanje većeg poverenja javnosti i formiranja uverenja da su žene u politici neophodne. Jedna od pretpostavki je i ta da će žene glasači najčešće dati svoj glas ženama kandidatima na izborima. To je efekat rodnog afiniteta, koji se bazira na grupnoj solidarnosti i očekivanjima da se postigne deskriptivna reprezentacija u parlamentu, a tek nakon toga, počiva na ideološkim i partijskim afinitetima (Dolan, 2008: 80).

Transformacija rodnog režima i društvenog konteksta paralelno se odvijaju i podrazumevaju stvarne institucionalne, proceduralne i kulturalne

promene, a ne samo formalno povećanje učešća žena u odlučivanju. Radi se o promeni razumevanja javnog interesa, o tome da se rodna ravnopravnost percipira kao esencijalni deo javnog interesa. U tom smislu, neophodno je mobilisati lobističke potencijale koji će obuhvatiti žene u strankama, nevladine organizacije, međunarodne organizacije, medije, eksperte i ekspertkinje i ugledne pojedinke i pojedince, da u kratkom roku izvrše pritisak koji će kandidatkinjama u strankama omogućiti povoljan raspored na izbornim listama. Zatim je potrebno vršiti konstantan pritisak da stranke uvedu rodne kvote u stranačke statute, jer one osiguravaju zastupljenost žena u stranačkim telima i na izbornim listama. Od toga da li i na koji način određene političke stranke usvajaju koncept rodne ravnopravnosti, zavisice i reprezentativnost žena. Neophodno je stalno podsticati nominaciju žena za kandidaturu na upravljačke funkcije od strane političkih partija i raditi na izgradnji mreže podrške političarkama od strane ženskog civilnog sektora. Dosadašnje iskustvo pokazuje da specifične ciljane kampanje mogu biti efikasne u ohrabrivanju žena da se kandiduju i u stvaranju pritiska kojim bi se partije naterale da ih nominuju. Posebnu pažnju treba posvetiti kandidovanju žena za ulazak u lokalne institucije jer su njihovi interesi češće koncentrisani na teme bliske okruženju u kom žive.

Literatura

- » Anđelković-Kanzleiter, Violeta. 2005. *Žene u lokalnoj samoupravi 2005*. Beograd: INDOK Centar.
- » Baćanović, Višnja, Pajvančić, Ana. 2010. *Kapaciteti političkih stranaka u Vojvodini za ostvarivanje rodne ravnopravnosti*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova.
- » Blankenship, Jane, Robson, Deborah C. 1995. A "Feminine Style" in Women's Political Discourse: An Exploratory Essay. *Communication Quarterly*. 43 (3): 353–366.
- » Chappell, Louise A. 2002. *Gendering Government: Feminist Engagement with the State in Australia and Canada*. Vancouver, Toronto: University of British Columbia Press.
- » Čičkarić, Lilijana. 2003. Contemporary Women's Issues in Serbia and Montenegro, in Walter, Lynn (ed.), *The Greenwood Encyclopedia of Women's Issues Worldwide - Europe*, Westport. Connecticut. London. Greenwood Press. 577–586.
- » Čičkarić, Lilijana. 2004. Women's Movement and the Building of Civil Society in Serbia. *International Studies: Interdisciplinary Political and Cultural Journal*, Special issue: In Our Own Voices: The Women in Central and Eastern Europe After 1989. 6 (1): 23–32.
- » Dolan, Kathleen. 2008. Is there a "Gender Affinity Effect" in American Politics?: Information, Affect and Candidate Sex in U.S. House Elections. *Political Research Quarterly*. 61(1): 79–89.

- » Galligan, Yvonne and Clavero, Sara. 2008. Prospects for Women's Legislative Representation in Postsocialist Europe: The Views of Female Politicians. *Gender and Society*. 22(2): 149–171.
- » Halsaa, Beatriise. 1998. A Strategic Partnership for Women's Policies in Norway. in Lycklama à Nijeholt, G., Vargas, V., Wieringa, S. (eds.). *Women's Movements and Public Policy in Europe, Latin America, and the Caribbean*. New York: Garland.
- » Ignjatović, Suzana et all. 2011. Građanke i građani Srbije o rodnoj ravnopravnosti: javno mnjenje Srbije o rodnoj ravnopravnosti. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada i socijalne politike Republike Srbije. Institut društvenih nauka.
- » Inter-Parliamentary Union. 2014. Women in Parliaments by Regions. UN Women. Geneva. <http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm> (pristupljeno 15. 1. 2014.)
- » IPSOS Strategic Marketing. 2014. Rodna ravnopravnost u Srbiji. Beograd. MInistarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja. <http://www.mc.rs/upload/documents/istrazivanje/2014/09-25-14-Rodna-ravnopravnost.pdf> (pristupljeno 25. 9. 2014.)
- » Kolin, Marija, Čičkarić, Lilijana. 2010. *Ekonomska i politička participacija žena u Srbiji u kontekstu evropskih integracija*. Beograd. Institut društvenih nauka.
- » Lovenduski, Joni. 2005. *Feminizing Politics*. Cambridge: Polity Press.
- » Markov, Slobodanka. 2001. *Pravo glasa žena*. Beograd: CESID.
- » Matland, Richard, Montgomery, Kathleen. eds. 2003. *Women's Access to Political Power in post-Communist Europe*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- » Mazur, Amy. 2002. *Theorizing Feminist Policy*. Oxford: Oxford University Press.
- » Mršević, Zorica. 2007. *Ka demokratskom društvu – izborni sistem kvota*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- » Pajvančić, Marijana. 2007. Ravnopravnost polova – politički i ideološki kontekst. U Lutovac Zoran. ur. *Ideologija i političke stranke u Srbiji*. Beograd. Institut društvenih nauka. Fakultet političkih nauka. Friedrich Ebert Stiftung. 283–299.
- » Pološki Vokić, Nina, Bilat, Ivana. 2013. Što žene lideri unose u politiku – psihološka i radna obilježja, stil vođenja, interesi i perspektive. 1st PAR International Leadership Conference – Women's leadership u Opatiji, 2012. godine. Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- » Rosenthal, Cindy Simon. 2002. *Women Transforming Congress*. Norman: University of Oklahoma Press.
- » Vuković, Ana. 2008. Stavovi srpske političke elite o ženama u politici. *Sociološki pregled*. 17(3): 343–363.
- » *Žene i muškarci u Srbiji*. 2005. 2008. 2011. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- » *Žene u parlamentu – samo kvota ili stvarni uticaj?. Rodna ravnopravnost u Narodnoj skupštini Republike Srbije*. 2013. Otvoreni parlament. <http://www.otvoreniparlament.rs/wp-content/uploads/2014/03/ovde1.pdf> (pristupljeno 18. 4. 2014.)
- » *Žene u parlamentu – deseti skupštinski saziv*. 2015. Otvoreni parlament. <http://www.otvoreniparlament.rs/wp-content/uploads/2015/03/%C5%BDene-uparlamentu-2014..pdf> (pristupljeno 10. 9. 2015.)

Feministički forum Filozofskog fakulteta: izabrani radovi iz studija roda;
uredile: Nada Sekulić i Marija Radoman – Beograd: Sociološko udruženje
Srbije i Crne Gore, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u
Beogradu, 2016 – 325 str.

ISBN 978-86-6427-046-5